

“ANTİK ÇAĞ” NE DEMEKTİR?

What does Antiquity Mean?

Ekrem Memiş

Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ememiş2010@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

Near East Historical Review

14/1, April / Nisan 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 26.02.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 15.03.2024
Pages - Sayfa : 1 - 22
doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.75441>

Citation - Atıf : Ekrem Memiş, “Antik Çağ” Ne Demek?”, *Near East Historical Review*, 14/1, Nisan, 2024, pp. 1 – 22.

“ANTİK ÇAĞ” NE DEMEKTİR?

What does Antiquity Mean?

Ekrem Memiş

Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ememiş2010@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5283-518X

Öz

Tarihin en çok tartışılan konularından biri, “Antik Çağ” kavramıdır. 20. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya atılan “Geç Antik Çağ” kavramı ise tam bir bilmececeden ibarettir.

19.yüzyıla gelinceye kadar, Eskiçağ ya da Antik Çağ Tarihi denildiği zaman sadece Yunan ve Roma medeniyetlerinin gelişip yayıldığı çağ anlaşıyor ve zaman olarak da MÖ 8. yüzyıl ile MS 6. yüzyıl arasındaki zaman dilimi dikkate alınıyordu. Fakat Mezopotamya, Mısır ve Anadolu’da yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Eski Doğu’da da büyük medeniyetlerin mevcudiyetine tanık olundu. Böylelikle Antik Çağ’ın zaman ve mekân bakımından sınırları değişti. 19. yüzyılın ilk yarısında hem Mezopotamya orijinli çivi yazısı hem de Mısır hiyeroglifleri deşifre edildi. Tabletler üzerine yazılmış çivi yazılı binlerce metin ve taşlar ya da papirüsler üzerine hiyeroglif yazıyla yazılmış metinlerde anlatılan hadiseler, Eski Doğu medeniyetleri hakkındaki bilgilerimizi inanılmaz derecede artırdı.

Biz bu çalışmamızda, “Antik Çağ” ya da “Eskiçağ” kavramlarının ne olduğunu, neleri içerdiğini, günümüz tarihçilerinin diğer çağları değil de neden “Antik Çağ”ı hedef tahtasına oturttuklarının ve bu kavramı orasından burasından çekiştirip durduklarının sebeplerini irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Geç Antik Çağ, Yunan, Roma, Eski Doğu

Abstract

One of the most discussed topics in history is the concept of “Antiquity”. The concept of “Late Antiquity”, which was put forward towards the end of the 20th century, is a complete puzzle.

Until the 19 th century, when the Ancient Age or the History of Antiquity was mentioned, only the era in which the Greek and Roman civilizations developed and spread was understood, and the period between the 8 th century BC and the 6 th century AD was taken into account. However, as a result of archaeological excavations in Mesopotamia, Egypt and Anatolia, the existence of great civilizations was witnessed in the Ancient East. Thus, the boundaries of the Antiquity in terms of time and space changed. In the first half of the 19 th century, both Mesopotamian cuneiform and Egyptian hieroglyphs were deciphered. Thousands of cuneiform texts written on tablets and the events described in the texts written in hieroglyphic writing on stones or papyri have increased our knowledge of Ancient Eastern Civilizations tremendously.

In this study, we will try to examine what the concepts of “Ancient Age” or “Antiquity” are, what they contain, and the reasons why today’s historians put the Antiquity on the target board rather than other ages and they keep pulling this concept from here to there.

Keywords: Antiquity, Late Antiquity, Greek, Roman, Ancient East

Giriş

“Antik Çağ” nedir? sorusunun cevabını vermeden önce, “tarih” nedir? sorusuna cevap aramak, daha mantıklı görünmektedir.¹ Bugüne kadar tarihin pek çok tanımı yapılmıştır.² Bu tanımların bir kısmı son derece uzun ve karmaşık, bir kısmı da oldukça yalın ve hatta yetersizdir. Bilim insanlarının büyük çoğunluğu, haklı olarak tarihi devirleri ya da tarih çağlarını yazının icadı ile başlatırlar ve mutlaka “Tarih yazı ile başlar” cümlesini kullanma ihtiyacını hissederler. Bu bakış tarzı hemen herkes tarafından kabul görmüştür, denilebilir. Fakat yazının icadından günümüze kadar uzanan süreç, yaklaşık 5000 yıllık çok kısa bir zaman dilimidir. Halbuki İnsanoğlu yüzbinlerce yıl önce büyük bir yaşam mücadelesi başlatmış olup, bu mücadelesini günümüzde de sürdürmektedir. Aslına bakılacak olursa, yazının icadı ile başlayan süreç, sadece kayıt altına alınmış olan kısa bir zaman dilimini gözler önüne serer. İşte bu yüzden ki, yazının icadından önceki uzun geçmişin de tarihçiler tarafından mutlak surette dikkate alınması icabeder. Çünkü geçmiş dönemlerde elde edilen her türlü deneyim ve kazanımlar, yazının kullanılmaya başlanmasından sonra da mevcudiyetini ve geçerliliğini devam ettirmiştir. Üstelik yazılı belgelerin aktarmış olduğu bilgilere de tam olarak güvenemeyiz. Çünkü bu belgeler, genellikle devlet yönetiminde önemli bir paya sahip olan ya da devleti tek başına yönetenlerin bakış açılarına göre kaleme alınmışlardır. Bu yüzden, objektif olup olmadıkları tam olarak bilinmeyen yazılı belgelerin tarihin kurgulanmasında ne denli güvenilir oldukları hususu, her zaman tartışmaya açıktır. Halbuki arkeolojik kalıntılar bizi hiçbir zaman yanıltmazlar.³ Önemli olan, onları doğru değerlendirmektir. İşte bu yüzden ki, geçmişin kurgulanması sadece yazılı belgelere dayanarak yapılmamalıdır. Doğru sonuçlara ulaşabilmek için yazısız buluntuların da sürece dahil edilmesi şarttır.

Bütün bunlar bir yana, yazıyı tarihi devirlerin başlangıcı olarak kabul etsek bile, Mezopotamya ve Mısır’da başka, Anadolu’da başka, Yunanistan ve İtalya’da başka bir başlangıç noktası ile karşı karşıya kalırız.⁴ Gerçekten, MÖ 3500’lere doğru Mezopotamya’ya göçmen olarak gelen ve buradaki mevcut köy kültürünü şehir kültürüne dönüştüren Asya kökenli Sümerler⁵, MÖ 3200’lerde çivi yazısını icat ederek, bu coğrafyada tarihi devirlerin başlamasını mümkün kılmışlardır. Aşağı yukarı aynı zaman dilimi içerisinde Mısırlılar da Mısır Hiyeroglif Yazısı’nı kullanıma sokarak, Mısır’da da tarihi devirleri başlatmışlardır.⁶ Eski

¹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1991. Ayrıca tarih öğretiminin amacı nedir? sorusuna da mutlaka cevap aranmalıdır. Bu konuda bkz: Chris Husbands, *What is History Teaching?* Open University Press, Buckingham 1996.

² Tarihin tanımı nasıl yapılırsa yapılsın, bu tanımın içerisinde zaman, mekân, insan ve belge sözcüklerine muhakkak yer verilmelidir. Bu özelliklerin ışığı altında şöyle bir tanım yapılabilir: “İnsanoğlunun geçmişte meydana getirmiş olduğu tek olayları, zaman ve mekân çerçevesi içinde, yazılı belgelere dayandırarak anlatan ve geleceğe ışık tutan ilme tarih denir”. Söz konusu tanım için bkz: Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Bursa 2018, s. 7.

³ M. Taner Tarhan, *Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s.29.

⁴ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2019, s.2.

⁵ Sümerler hakkında bilgi edinmek için bkz: Füzûzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A. Ü. D. T. C. F. Yayını, Ankara 1983, s.37-73; Marc Van De Mieroop, *Antik Yakın Doğu’nun Tarihi (İÖ 3000-323)*, (çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s. 38-84; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.49-73; Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990; Leonard William King, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, Çeviren: İnönü Korkmaz, Maya Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2021, s. 11-12; Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002; Harmut Schmökel, *Das Land Sumer*, Stuttgart 1956; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2020, s.21-52; Gebhard J. Selz, *Sümerler ve Akadlar*, (çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s.39-79; Jean Bottero-Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, Çeviren: Alp Tümertekin, İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2021, s. 27-30; L. Gürkan Gökçek, “Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Süsleler Dönemi”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, (Ed. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen), Değişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 9-32.

⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2019, s.76.

Doğu’nun üçüncü büyük merkezi olarak kabul edilen Anadolu’da ise tarihi devirlere MÖ 2. Binyılın başlarından itibaren kucak açılabilmiştir.⁷ Gerçekten, ticaret yapmak amacıyla Mezopotamya’dan Anadolu’ya gelen Asurlu tüccarlar, beraberlerinde Asur çivi yazısını da getirmişler ve böylelikle Anadolu’da da tarihi devirlerin başlamasına zemin hazırlamışlardır.⁸ Eski Batı dünyasının iki önemli merkezi olan kıta karası Yunanistan ve İtalya’da ise yazılı devirlerin başlangıcı MÖ 9. ve 8. yüzyıllarda mümkün olabilmektedir.

Görüldüğü üzere, bahsi geçen bu muhtelif coğrafyalarda tarihi devirlere aynı zaman dilimi içerisinde girilememiştir. Ancak bu noktada tarihçiler işin kolayını bulmuşlar ve yazının ilk ortaya çıktığı MÖ 3200’leri, tarihi devirlerin ve dolayısıyla tarihi devirlerin ilk basamağını teşkil eden Eskiçağ’ın ya da Antik Çağ’ın başlangıcı olarak kabul etmişlerdir.⁹ Fakat asıl sorun Eskiçağ’ın başlangıcı ile ilgili olmayıp, bu çağın ne zaman bittiği noktasında düğümlenmektedir. Gerçekten, hemen herkes Eskiçağ’ın MÖ 3200’lerde yazının icadı ile başladığını kabul eder. Fakat Eskiçağ’ın sonu Ortaçağ’ın da başlangıcı için bugüne kadar muhtelif tarihler önerilmiştir. 325, 375, 395 ve 476, önerilen tarihler arasında ilk akla gelenlerdir.¹⁰ Bize göre, bu tarihleri biraz daha yakından incelemekte fayda vardır.

325 yılında İznik Ruhani Meclisi toplanmış ve bu toplantıda alınan bir kararla İncil sayısı dörde indirilmiştir. Bunlar; **Matta, Markos, Luka** ve **Yuhanna** İncilleridir. Yüzlerce İncil arasından bu dört İncil’in seçilmesi, dini açıdan, Hristiyan Avrupa için önemli bir hadisedir.¹¹

375 yılı Kavimler Göçü’nün başlangıcı olup, bu göçler sonunda iki önemli gelişme yaşanacaktır ki, bunlardan ilki 395 yılında üç kıtaya hükmeden Roma İmparatorluğu’nun Doğu Roma (Bizans) ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılması, ikinci önemli gelişme ise 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu’nun beklenmedik bir şekilde yıkılmasıdır.¹²

Yukarıda kısaca irdelemeye çalıştığımız dört önemli tarih dışında, Justinianus devrini (527-565), Eskiçağ’ın sonunu işaretlemek için kullananlar ya da kullanmayı teklif edenler olmuştur.¹³ Ancak Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu’nun da vurguladığı gibi, bu önerilerin hiçbirisinin gerçekte sağlam bir dayanağı yoktur.¹⁴ Gerçekten, önerilen tarihlerde vuku bulan hadiselerin tümü Avrupa tarihi ile ilgilidir ve sözü edilen rakamlar, 4. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu konuda tam bir fikir birliğine varılamaması, kafaları karıştırmaktadır. Üstelik bazı otoriteler, Eskiçağ’ın sonu için önerilen zaman sınırını 700’lere hatta 800’lere kadar uzatmaktadır. Gerçekten, onlara hak vermemek mümkün değildir. Çünkü hiçbir devir, birdenbire sona ermez. O halde, ne kadar önemli olursa olsun, yukarıda sıralanan rakamlardan herhangi birini Eskiçağ’ın sonu Ortaçağ’ın da başlangıcı olarak kabul etmek, akla ve mantığa aykırı gibi görünmektedir.¹⁵ Çünkü yukarıda önerilen rakamlardan sonuncusunu kabul etsek bile, bu dönemde Eskiçağ’ın kurumları, gelenek ve görenekleri varlığını sürdürmektedir. Eskiçağ kurumlarının, gelenek ve göreneklerinin büyük ölçüde kaybolup, yerini Ortaçağ kurumlarına terk ettiği dönem, 8. yüzyıl ortalarıdır ki, Avrupa Ortaçağı’nı bu tarihten itibaren başlatmak daha mantıklı görünmektedir.¹⁶ Fakat Eskiçağ’ın zaman bakımından sınırlarını belirlerken,

⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, Bursa 2022, s. 73.

⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 117.

⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 2.

¹⁰ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 2; Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 17.

¹¹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 2.

¹² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 15.

¹³ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 3.

¹⁴ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997, s. 14.

¹⁵ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 4.

¹⁶ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 4; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Türkler*, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 23.

sadece Avrupa tarihini odak noktası olarak kabul etmek de doğru bir yöntem olmasa gerektir. Çünkü dünya sadece Avrupa’dan ibaret değildir. Hem Avrupa tarihinde hem de dünya tarihinde önemli roller oynamış bulunan başka milletleri de bu sürecin içine dahil etmeden, sağlıklı sonuçlara ulaşılamaz. Dünya tarihinde önemli pay sahibi olan kavimlerden biri de Türkler’dir. Üstelik Türkler tek bir coğrafyada değil, dünyanın muhtelif coğrafyalarında yurtlar edinmişler ve değişik isimlerle anılan birçok devlet kurmuşlardır.¹⁷ Eskiçağ Türklüğünü de dikkate aldığımız zaman, Eskiçağ’ın zaman bakımından sınırlarını MS 10. yüzyıl ortalarına kadar uzatabiliriz.¹⁸ O halde denilebilir ki, Eskiçağ’ın başlangıç noktası MÖ 3200’ler, bitiş noktası ise MS 10. yüzyıl ortalarıdır.

Eskiçağ’ın zaman bakımından sınırlarını bu şekilde tespit ettikten sonra, şimdi de mekân bakımından sınırların nereden nereye kadar uzandığı meselesini gözden geçirebiliriz. Eskiçağ Tarihi (Antik Çağ Tarihi) otoritelerinin büyük çoğunluğu, Eskiçağ’ın mekân bakımından sınırlarını belirlerken daha ziyade Hellen (Yunan) ve Roma tarihindeki hadiseleri dikkate almışlardır.¹⁹ Onlara göre, Eskiçağ Tarihi mekân bakımından doğuda Hindistan’daki İndus vadisinden batıda İspanya ve Britanya’ya, kuzeyde Ren ve Tuna nehirlerinden güneyde Büyük Sahra’ya kadar uzanan saha içerisinde cereyan etmiştir. Bu muazzam sahanın birbiri ile teması yalnız Akdeniz aracılığı ile mümkün olmuştur. İşte bu yüzdendir ki, Eskiçağ Tarihi’ne “Akdeniz Medeniyetleri Tarihi” de denilir.²⁰

Ancak hemen belirtelim ki, bu geniş coğrafya, hiçbir zaman birlikte inkişaf etmemiştir. Bununla beraber, zaman zaman “evrensel devlet” yani “dünya devleti” fikri, Eskiçağ Tarihi’nde her zaman itibar görmüştür. Nitekim Makedonya kralı Büyük İskender ve Romalı büyük devlet adamı Julius Sezar, böyle bir dünya devleti kurmaya çalışmışlar ve bunda da kısmen başarılı olmuşlardır.²¹ Özellikle MÖ 330-30 yılları arasına tarihlenen Hellenistik Çağ’da, Roma İmparatorluğu, Eskiçağ dünyasının önemli bir kısmına egemen olmuş gibi görünür. Fakat Romalılar İran’a kadar gelebilmişler, daha doğuya Hindistan vadisine geçememişlerdir. Makedonya kralı Büyük İskender (MÖ 336-323) ise, 13 yıl süren kısa saltanatına rağmen, Hindistan’a kadar uzanmış, fakat o da batıyı (İtalya, İspanya, Britanya vs.) ele geçirememiştir.²²

Eskiçağ Tarihi’nin cereyan ettiği bu muazzam saha içerisinde doğan, gelişen ve nihayet çökmüş bulunan medeniyetler, Eskiçağ Tarihi’nin konusunu teşkil ederler. Bu ön bilgileri aktardıktan sonra şimdi de “Eski Doğu” ve “Eski Batı” kavramlarını biraz daha yakından incelemeye çalışalım. Bu kavramların gözden geçirilmesi, ele aldığımız konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. “Eski Doğu” ve “Eski Batı” Kavramlarına Kısa Bir Bakış

1.1. “Eski Doğu” Kavramı

“Eski Doğu” denildiği zaman, Önasya ve Mısır’ın MÖ 3000 yıllarından MÖ 332-327 yılları arasında Büyük İskender tarafından fethine kadar uzanan zaman dilimi içerisindeki geniş coğrafya akla gelmektedir.²³ Önasya-Mısır kültür çevresinin tarihi, başında Sümerler ve Mısırlılar tarafından yazının icadı ve kullanılması ile başlayan, sonunda ise Hellenizm döneminde Doğu Akdeniz dünyasının İndus Irmağı’na kadar bir araya getirilmesinin yer aldığı

¹⁷ Ekrem Memiş, *Türk Kültür Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2015, s.6; İbrahim Kafesoğlu Abdulkadir Donuk, “Türk Tarihinin Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elâzığ 1990, s. 42.

¹⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Türkler*, s. 31.

¹⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 4.

²⁰ Bülent İplikçiöğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 12; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 18.

²¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 19.

²² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 19.

²³ Bülent İplikçiöğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 15.

bir zaman kesiti içinde gelişmiştir.²⁴ Eski Doğu tarihinin coğrafi mekanı ise, Nubya Çölü’nün içlerine kadar Nil vadisi, Filistin ve Suriye, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki “Mezopotamya” adıyla anılan alan, Anadolu ve İran’dır.²⁵ Bu geniş coğrafyanın siyasal, ekonomik ve kültürel anlamdaki ağırlık noktalarını Nil vadisi ile Dicle ve Fırat nehirlerinin hayat verdiği sahalar oluşturmaktadır. Çünkü bu alanlarda insanlık tarihinin en eski kültürleri ortaya çıkmış ve bu kültürler, çevre coğrafyaların kültürlerini de etkilemişlerdir.

Aslına bakılacak olursa, “Eski Doğu” kavramı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmış ve 20. yüzyılda da tam anlamıyla oturmuş ve benimsenmiş bir kavramdır. Daha önceki dönemlerde Eski Doğu’nun zaman ve mekân boyutları dar bir çerçeve içerisinde tutulmuştu. Bunun sebebi, İbrani dilinde yazılmış olan Tevrat’ı işin içine dahil etmezsek, orijinal yazılı belgelerin henüz okunamamış olmaları ve dolayısıyla Eski Doğu Tarihi’nin yeniden kurgulanmasında bu belgelerin devre dışı tutulmaları idi. Bu dönemde Eski Doğu Tarihi ile ilgili bilgiler, bazı arkeolojik eserler ve Hellenler’in bu konudaki haberleri ile sınırlı kalmıştı. Ancak Fransız bilgini Jean François Champollion’un (1790-1832) Mısır Hiyerogliflerini, Alman Georg Friedrich Grotefend (1775-1853) ve İngiliz Sir Henry Creswicke Rawlinson’un (1810-1895) çivi yazısını çözmeleriyle birlikte önümüzde yepyeni ufuklar açılmış, Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerine ilişkin orijinal belgelerin okunması ve yayınlanması sayesinde Eski Doğu tarihi hakkındaki bilgilerimiz inanılmaz derecede artmıştır. Bütün bunlar bir yana, söz konusu yazıların çözülmesiyle “Egiptoloji”, “Assyrioloji”, “Hititoloji” ve “İranistik” gibi bağımsız disiplinler hızla gelişmeye başlamış ve bu alanlarda yüzlerce akademik çalışma gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla günümüzde Eski Doğu Tarihi üzerine yapılmış binlerce çalışma vardır ve bunların sayısı her geçen gün artarak devam etmektedir.

1.2. “Eski Batı” Kavramı

En büyük kentleri Mykenai’den dolayı Mikenler adıyla da anılan Akalar’ı²⁶ da bu sürecin içerisine dahil edecek olursak, MÖ 2000’lerden MS 7. yüzyıl ortalarına kadar uzanan süre içerisinde oluşan Hellen-Roma kültürü, “Eski Batı” kavramının temelini teşkil etmektedir.²⁷ Söz konusu kültür, günümüz Avrupa kültürünün de esasını oluşturmaktadır. Eski Batı’ya temel teşkil eden bu iki kültürden Hellen kültürünü asıl önemli kılan şey, bu kültürün Eski Doğu’dan aldığı kültür unsurlarına kendine has yaratıcı gücüyle yeni boyutlar kazandırması ve “**tam insan**” kavramını ortaya çıkarması olmuştur.²⁸ Felsefe, edebiyat, sanat konularında ölümsüz eserler yaratan, teorik ve duyu dünyası gelişmiş Hellen kültürünün hemen yanı başında ortaya çıkan Roma kültürü ise, düzen anlayışı, hukuk sistemi, ordu teşkilatı ve devlet yönetiminde gösterdiği pratik yetenekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Romalılar ayrıca Akdeniz’in doğusundaki yüksek “kent kültürü”nü, “köy kültürü”nün egemen olduğu Batı Akdeniz bölgesine ulaştırmışlar, böylece Hellen kültürünün Avrupa’ya taşınmasında da aracılık rolünü üstlenmişlerdir.²⁹ MÖ 330-30 yılları arasına tarihlenen Hellenizm dönemini saymazsak, büyük

²⁴ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 15.

²⁵ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 15.

²⁶ Akalar hakkında bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 222-234; Ekrem Memiş, “Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı X, E.Ü.E.F Yayını, İzmir 1995, s.41-54; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 222-234; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 49-66; Ömer Çapar, “Ahhiyava Sorunu”, *A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Ankara 1982, s. 387-413; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971, s. 59-87; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015, s. 49-54; Sarah B. Pomeroy, *Antik Yunan’ın Kısa Tarihi*, (çev. Oğuz Yarılgas), Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2020, s. 41-53.

²⁷ Bülent İplikçioğlu ise Akalar’ın ortaya çıkışını MÖ 1900’lere tarihlemektedir. Bu konuda bkz: Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 16.

²⁸ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 16.

²⁹ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 16.

çaplı bölgesel bir devlet kuramayan “bireyci” Hellenler’in aksine, MÖ 30’lardan itibaren Akdeniz havzasında büyük bir imparatorluk kuran Romalılar’da vatandaşın devletine karşı sorumluluk ve görevleri, yani “toplumcu” bir anlayış ön plandaydı. Roma’nın başarısı her şeyden önce, modern dünyaya miras olarak bıraktığı “**tam devlet**” kavramı olmuştur.³⁰

Eski Batı kültür ve tarih bilgisi, sadece tarihçiler için değil, akıl ve anlayış sahibi her aydın için önem taşımaktadır. Çünkü modern insanın, evrensel uygarlığı ortaya çıkaran şartları iyi bilmesi gerekmektedir. Eski Batı dünyasının geçirdiği siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişim aşamaları incelendiği zaman, bunların günümüzde yaşanan gelişim süreci ile büyük benzerlikler gösterdiği; Antik Çağ’ın modern toplumlarda birçok bakımdan mevcudiyetini devam ettirdiği ve modern dünya kültürünün büyük ölçüde Antik kültür temeli üzerinde şekillendiği görülmektedir.³¹ Örneğin Antik Çağ’ın üç yönetim biçimi yani monarşi, oligarşi ve demokrasi, bugün de devam etmektedir. Eski Roma’nın hukuk formları, Antik Çağ’ın bilim, felsefe, edebiyat ve sanat konularındaki etkileri de günümüzde hala görülmektedir. Modern bilimler büyük ölçüde Antik Çağ mirası üzerine kurulmuşlardır. Platon ve Aristoteles’in ortaya attıkları felsefi sistem ve kavramlar, günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.³² Evrensel dinlerin ve özellikle de tek tanrılı din sistemlerinin kökleri de Antik Çağ’a kadar uzanmaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse, yeterince Antik Çağ bilgisine sahip olmayan bir tarihçinin de donanımlı bir tarihçi olduğu söylenemez. Bütün bunlar bir yana, Antik Çağ’ı bilmeyen bir kimsenin, günümüzü tam manasıyla anlaması da mümkün değildir.

“Eski Doğu” ve “Eski Batı” kavramlarının ne olduğunu ana hatlarıyla gözler önüne serdikten sonra, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya atılan ve kafaları karıştıran “Geç Antik Çağ” kavramını da biraz daha yakından incelemekte ve anlamaya çalışmakta yarar vardır.

2. “Geç Antik Çağ” Ne Demektir?

Prof. Dr. Turhan Kaçar, Cedrus VI (2018), s. 519-534’de yayınlanan “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak Birinci Bin Yıl” adlı makalesi ile Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi I’de çıkan “Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi” konulu kitap çalışmasında yer alan “Geç Antik Çağ Nedir?” başlıklı yazısında “Geç Antik Çağ” kavramının nasıl ortaya çıktığını ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermekte ve bu konuda bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmaların bir değerlendirmesini yapmaktadır. Dolayısıyla Prof. Dr. Turhan Kaçar’ın bahsi geçen çalışmalarının son derece önemli olduğunu düşünüyoruz.

Yukarıda zikredilen makalelerden anlaşıldığına göre, Geç Antik Çağ tartışmalarında en önemli başlangıç veya çıkış noktası, İngiliz tarihçisi Edward Gibbon’un kaleme aldığı 6 ciltten oluşan *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu’nun Çöküş ve Yıkılış Tarihi) adlı eseridir. Gibbon’un eseri, Roma Tarihi alanındaki ilk büyük tarihi coğrafya girişimi olup, söz konusu çalışma, MS 180 yılından (Roma İmparatoru Marcus Aurelius’un ölümü) İstanbul’un Türkler tarafından fethedilmesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu eser, kendisinden sonraki dönemi en çok etkileyen ve üzerinde hala en çok tartışma yapılan bir başyapıttır. Gibbon, Roma İmparatorluğu’nun çöküşünü barbar faktörü ve Hristiyanlığın etkisiyle açıklamaktadır.³³ Buradaki barbarlar elbette ki Germen kavimleriyle birlikte Batı Hun Türkleri’dir. Aslında Roma’nın ikiye ayrılmasında ve Batı Roma’nın çöküşünde asıl itici faktörün Türkler olduğu unutulmamalıdır.³⁴ Çünkü Avrupa’nın barbar kavimlerini Roma İmparatorluğu toprakları üzerine saldırtan asıl güç, yine Romalılar’a göre

³⁰ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 16.

³¹ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 17.

³² Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, s. 17.

³³ Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Nedir?”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, (Ed. Celal Şimşek-Turhan Kaçar), Ege Yayınları, İstanbul 2018, s. 4.

³⁴ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 211.

“barbar” olarak nitelendirilen Türkler’dir. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu’nun zayıflamasında ve yıkılmasında Türkler’in önemli bir paya sahip oldukları inkâr edilemez. Batı Roma İmparatorluğu’nun 476 yılında yıkılması sonucunda, o güne kadar Batı Roma’nın egemenliğinde yaşayan ve çeşitli isimlerle anılan Avrupa’nın barbar kavimleri özgürlüklerine kavuştular ve zaman içinde etnik olarak karışıp kaynaşarak bugünkü Avrupa milletlerinin oluşumuna zemin hazırladılar.³⁵ İşte bu yüzdendir ki, pek çok tarihçiye göre 476 yılı, bugünkü Avrupa’nın etnik temellerinin atılmasının başlangıcı olarak kabul edilir. Dolayısıyla söz konusu tarih, Antik Çağ’ın sonu ve Ortaçağ’ın da başlangıcı sayılır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu fikre karşı çıkan pek çok tarihçinin varlığını da hesaba katmak gerekir. Çünkü Batı Roma İmparatorluğu çökse bile, Bizans merkezli Doğu Roma İmparatorluğu, Roma kültür ve geleneklerini neredeyse daha bin yıl devam ettirecektir. Bu süreçte de başta Avarlar, Göktürkler ve Hazarlar olmak üzere pek çok Türk kavmi, Antik Çağ dünyasında Doğu Roma (Bizans) ve Sasanî imparatorlukları ile farklı ilişkiler içerisinde olmaya devam etmişlerdir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, insanlık tarihinin geçmişini yeniden düzenlemenin yegâne amacı, tarihçilerin işini kolaylaştırmaktır. Çünkü insanlığın uzun geçmişinde, pek çok dil ve kültür ortaya çıkmış ve bunlar geride tek elden kontrolü mümkün olmayan bir malzeme yığınına ve çeşitliliğine sebebiyet vermiştir. İşte bu yüzdendir ki, bir tarihçinin kontrol edemeyeceği kadar zengin ve farklı niteliklerdeki veri birikimini, tasnif etmek gereği ortaya çıkmıştır.³⁶ Fakat ilginçtir ki, bu tasnifin veya dönemleştirme girişiminin nasıl ve ne amaçla yapıldığı veya yapılacağı meselesi de farklı kültürel ve ideolojik tercihlerin ve çıkarların çakışma alanı haline gelmiştir. Bilindiği üzere, tarih çalışmalarında yaygın olarak kullanılan üçlü taksim; Eskiçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ şeklindedir.³⁷ Ancak bu tasnifin dışında başka tasniflerin de bulunduğu unutulmamalıdır. Örneğin Marksist tarihçilik, geçmişi, “ilkel komünizm”, “köleci toplum”, “feodal toplum”, “kapitalizm” ve “sosyalizm” şeklinde tasnif etmektedir. MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan Mısır tarihçisi rahip Manetho ise, Mısır tarihine ilişkin ünlü eseri Aigyptiaka’da Mısır tarihini hanedan esasına göre tasnif etmiştir. Pek çok İslam tarihçisi de bu hanedan tasnifi esasını benimsemiş olmalı ki, İslam tarihini, Asr-ı Saadet, Emevi, Abbasi gibi hanedanlar çerçevesinde ele alıp, incelemişlerdir.³⁸ Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak bunların hiç birisi, genel olarak benimsenen üçlü taksim kadar kapsayıcı olmamış ve yeterince rağbet görmemiştir.

Bu dönemleştirme bağlamında Antik Çağ ile Ortaçağ arasındaki sınırın nereye kadar uzatılabileceği meselesi de yaklaşık 50 yıldan beri tartışılmaktadır. Türkiye’de ise tarihçiler bu konulara yeterince ilgi göstermemişlerdir. Dolayısıyla dönemleştirme konularındaki tartışmalar Türk Eskiçağcılarını fazlaca etkilememiş olacak ki, onlar, son 50 yıldır yapılan tartışmaları bir kenara atarak, Antik Çağ ya da Eskiçağ denilen dönemi MÖ 3000’ler ile MS 476’da gerçekleşen Batı Roma’nın çöküşü arasını kapsayan zaman dilimi içerisine yerleştirerek, işin içinden sıyrılmayı yeğlemişlerdir. Bu durumda Antik Çağ’ın yaklaşık 3500 yıllık bir ömre sahip olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınır. Ancak bize göre, zaman bakımından yapılan bu sınırlandırma eksiktir. Çünkü bu hesaplamada Eskiçağ Türklüğü dikkate alınmamıştır. Daha önceki sayfalarda da vurguladığımız gibi, Eskiçağ’da büyük roller oynadığına şüphe olmayan Türkleri de işin içerisine dahil edecek olursak, bu sınırı MS 10. yüzyıla kadar uzatmamız gerekecektir ki, esasında doğrusu da budur. Bu hesaplamaya göre, İnsanoğlunun kayıt altına alınmış yaklaşık 5000 yıllık geçmişinin neredeyse %80’ini Eskiçağ ya da Antik Çağ oluşturmaktadır. Tarih çağları içerisinde Eskiçağ’ın bu kadar uzun bir süreyi kapsaması,

³⁵ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, s. 213; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Türkler*, s. 95.

³⁶ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, *Cedrus VI* (2018), s. 520.

³⁷ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 520.

³⁸ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 520.

tarihçileri, söz konusu dönemi birtakım ara devirlere ayırma hevesine sevk etmiş görünmektedir. “Geç Antik Çağ” kavramı da bu kapsamda ortaya çıkmıştır.

Antik Çağ tarih yazıcılığında Gibbon’un mirası olan “Roma’nın gerilemesi ve çöküşü” üzerine temellenen meşhur tezi, bazı tarihçiler tarafından hala dikkate alınsa da 20. yüzyıl içerisinde yavaş yavaş farklı fikirler ve farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere, I. Konstantin’in (324-337), imparatorluğu yeniden organize ederek Konstantinopolis’i başkent yapmasının ardından, Hristiyanlığı devlet dini olarak yasalaştırması, I. Theodosius (379-395) döneminde ise Hristiyanlık dışındaki diğer dinlerin yasaklanması, Hristiyanlığın zaferi olarak kabul edilmiştir.³⁹ İşte dini açıdan önem arz eden bu gelişmeleri takip eden birkaç yüzyılın tam anlamıyla Antik Çağ’ı yansıtmadığı gibi Ortaçağ’ın temel özelliklerine de uymadığı görüşü ortaya atılarak, bu ara dönemin farklı bir dönem olduğu vurgusu yapılmaya başlanmıştır. Bu tespiti ilk yapan, Avusturyalı sanat tarihçisi Alois Riegl olmuştur. Adı geçen tarihçi, 1901’de yayımlanan “Geç Roma Sanat Endüstrisi” isimli çalışmasında, 4.-7. yüzyıllar arası sanatının Klasik sanattan ve Ortaçağ sanatından farklı olduğu görüşünü ortaya atarak, bu dönemi “Geç Antik Çağ” olarak nitelendirmiştir.⁴⁰ Riegl’in bu tespiti ilk aşamada fazla dikkat çekmemiştir. Ancak Roma İmparatorluğu’nun batı yarısının 476’da ortadan kalkmasının, imparatorluk kurumlarını ortadan kaldırmadığı, topraklarının Germenlerce parçellenmesine rağmen, Romalılar’ın Akdeniz dünyasında tesis ettikleri ekonomik ve kültürel birliğin, 5.-7. yüzyıllar arasındaki dönemde de devam ettiği görüşü ortaya çıkmıştır.⁴¹ Bu görüşleri savunan kişi ise, Belçikalı ünlü Ortaçağ tarihçisi Henri Pirenne’dir. Adı geçen tarihçi, 1920’li yıllarda yazdığı iki makalesinde, yukarıdaki görüşlerini ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Pirenne’nin görüşleri, ölümünden sonra 1937’de yayımlanan “Hz. Muhammed ve Charlemagne” adlı eserinde en kapsamlı halini almıştır. Söz konusu eserden anlaşıldığına göre, Akdeniz dünyasındaki iktisadi ve kültürel birlik ve Roma İmparatorluğu’nun gerçek sonu, 8. yüzyılın başlarında İslam ordularının Doğu Akdeniz’i ve Kuzey Afrika kıyı şeridini tamamen kontrol altına alıp, Müslümanların İspanya’ya yerleşme süreciyle başlamıştı. Bu yaklaşımla Roma kültürünün ömrüne birkaç yüzyıl daha ekleyen Henri Pirenne, aynı zamanda Gibbon’un ortaya attığı “barbarlık” paradigmasını zayıflatmıştı. “Pirenne tezi” olarak bilinen bu yaklaşım, Batı tarih yazıcılığında birçok açıdan ele alındıysa da bu tartışmaların hiçbiri Türk tarih yazıcılığında yeterince itibar görmemiştir.⁴²

“Pirenne’nin tanımladığı dönemi Fransız tarihçi Henri-Irenee Marrou, pagan sanattan Hristiyan sanata geçiş, Hristiyanlık ve uygarlık gibi konuları tartıştığı “Roma’nın Çöküşü mü Geç Antikçağ mı?” başlıklı eserinde, Batı toplumlarının geçirdiği iç değişimleri, Roma uygarlığının enerjisi ve canlılığı olarak yorumlamıştır. Marrou’nun kronolojisi, Diocletianus ile Justinianus arası dönemi, yani MS 3.-6. yüzyıllar arasını kapsıyor ve Hellen-Roma kültürleriyle karakterize edilen Antik Çağ, Hristiyanlığın sağladığı enerjiyle biraz daha takviye edilmiş oluyordu.”⁴³

Klasik Hellen-Roma kültürünün ömrünün uzatılması amacıyla yapılan çalışmalara bundan sonra da devam edilmiştir. 1964’de A. H. Jones, arkeolojik verilerden ziyade yazılı materyali kullanmak suretiyle Roma İmparatorluğu’nun sosyal, ekonomik ve idari tarihi üzerine The Later Roman Empire isimli kapsamlı bir eser kaleme almıştır. Söz konusu eserde, 7. yüzyılın başına kadar olan dönemin, neden “Geç Roma İmparatorluğu” olarak nitelenmesi

³⁹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522.

⁴⁰ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522.

⁴¹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522.

⁴² Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522; Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Nedir?”, s. 4.

⁴³ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 522.

gerektiği konusu ele alınmıştır.⁴⁴ Jones’in bu araştırmasını güncelleyen Cambridge Ancient History serisinin 13. ve 14. ciltlerinin yeni baskısında Hristiyanlık ve Germen krallıklarının doğuşuyla ilgili bölümlerin de eklenmesiyle eski kronolojik ve ideolojik çerçeveye terk edilmiş ve 3.-7. yüzyıllar arası “Geç Roma” ve “Geç Antik Çağ” olarak tanımlanmıştır.⁴⁵ İşin ilginç yanı, MS 500-700 arası, Ortaçağ dünyasına giriş dönemi olarak kabul edilmiştir. Bir başka anlatımla Ortaçağ’a giriş ile Geç Antik Çağ, içiçe girmiş görünmektedir.

Aslına bakılacak olursa, “Geç Antik Çağ” kavramını son 50 yıldır popüler hale getiren kişi, Peter Brown’dur. Brown’un 1971 yılında yayınladığı “The World of Late Antiquity” adlı eseri, günümüzde bu alanın neredeyse kutsal kitabı haline gelmiştir.⁴⁶ Bu eserde idari, siyasi ve ekonomik konulara değil, daha ziyade MS 2. yüzyılın sonlarından 8. yüzyılın ortalarına kadar Akdeniz dünyasının dini, kültürel ve sosyal tarihi üzerinde durulmaktadır. Brown böylelikle MS 2.-8. yüzyıllar arasını bütünüyle “Geç Antik Çağ” olarak kabul etmiş ve bu dönemi piskoposlar, azizler, keşişler ve manastırlar gibi dini öğelerle doldurmuştur. Peter Brown ayrıca, kendisinden önceki eserlerde yeterince yer verilmeyen İran tarihi (Partlar ve Sasaniler) ve İslam’ın ilk yüzyılına da “Geç Antik Çağ”’a dahil ederek, bu dönemin coğrafi hudutlarını da genişletmiştir.⁴⁷ Adı geçen bilim insanı ayrıca 19 Mart 2011 tarihinde Pennsylvania Üniversitesi’nde yaptığı bir konuşmada, geniş bir alanı kapsayan İpek Yolu dünyasını da Geç Antik Çağ coğrafyası içerisine dahil etmiştir. Böylece Geç Antik Çağ’ın hem kronolojisini hem de coğrafi sınırlarını genişleten Peter Brown, Gibbon’un tezlerini de bir bakıma önemsizleştirmiştir.⁴⁸ Başka bir anlatımla, Gibbon’un ve onun gibi düşünenlerin ortaya attığı Roma İmparatorluğu’nun çöküş nedeni olarak öne sürülen Hristiyanlık, Peter Brown’un eserinde tam tersine bir fonksiyon üstlenmiş ve Hellen-Roma dünyasının klasik kültürünü kurtaran ve ona yeniden hayat veren bir faktöre dönüştürülmüştür.⁴⁹

Prof. Dr. Turhan Kaçar’ın da vurguladığı gibi, sadece bir dönem olarak tanımlanmaktan çıkıp bir disipline dönüştüğü iddia edilen “Geç Antik Çağ”, her yönüyle, pek çok özelliği bünyesinde barındıran “fonksiyonel bir modern akıllı kart” gibidir. Çünkü bir tarihinin de ifade ettiği gibi, 20. yüzyılın ortalarında kendilerini Bizansçı, Erken Ortaçağcı, Geç Romacı veya Kilise Tarihçisi gibi farklı kimliklerle tanımlayan akademisyenler, artık tek bir “Geç Antik Çağ akıllı kartı” içerisinde toplanabilmektedirler.⁵⁰

Ancak bize göre, Sasaniler dönemi İran tarihini ve erken dönem İslam tarihini de Hellen-Roma kültürü ve Hristiyanlıkla içiçe sokan “Geç Antik Çağ” disiplininin Brown okulu mensuplarınca itibar görmesi, başta İranistler olmak üzere pek çok Antik Çağ tarihçisinin de bodoslama bir şekilde bu teze sarılacağı ve onu benimseyeceği anlamına gelmemelidir. Tam tersine, Peter Brown’un tezinin tutup tutmayacağı, belki 50 yıl daha geçtikten sonra anlaşılacaktır. Kaldı ki, daha şimdiden Peter Brown’un izleyicisi olan tarihçiler bile, kronolojik çerçeveyi MS 2. yüzyıldan 9. yüzyılın başlarına kadar uzatmışlardır. Böylece ortaya iki farklı Geç Antik Çağ anlayışı çıkmıştır. Bunlardan ilki, MS 3.-6. yüzyıllar arasını kapsayan ve bir geçiş dönemi olarak kabul edilen “Kısa Geç Antik Çağ”, ikincisi de Peter Brown’un kurguladığı MS 2.-8. ve hatta 9. yüzyıla kadar uzatılan “Uzun Geç Antik Çağ”dır. Uzun Geç Antik Çağ’ın Batı dünyasındaki sonunda Charlemagne, doğuda ise Abbasi hanedanının ortaya çıkışı vardır.

⁴⁴ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 523.

⁴⁵ Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 523; Eric H. Cline-Mark W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 385.

⁴⁶ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, (çev. Turhan Kaçar), Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2022.

⁴⁷ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, s. 232-236.

⁴⁸ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s.523.

⁴⁹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 524.

⁵⁰ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s.524; Edward James, “The Rise and Function of the Concept “Late Antiquity”, *Journal of Late Antiquity* 1(1), 2008, s. 20.

Charlemagne, hem Papalığın Ortaçağ Avrupa’sındaki konumu için hem de modern Avrupa’nın atası olması bakımından bir dönüm noktasıydı. İslam dünyasının yönünü daha doğuya çeviren Abbasiler ise, Garth Fowden’in ifadesiyle “İlk İslam Milletler Topluluğu”nu tesis ettikleri için önemlidir.⁵¹

Garth Fowden’in *Before and After Muhammad* adlı eseri⁵² birkaç katmanlı bir eser olarak görünmektedir. Katmanlardan birisi, günümüz dünyasının başat trendi olan “küreselleşmeyi”, Geç Antik Çağ dünyası üzerinden okuma girişimidir. Eserin temel kronolojik çerçevesinin bir ucunda MS 1. yüzyılda Hz. İsa ve Avgustus, diğer ucunda ise MS 11. yüzyılın başlarında Firdevsi, İbni Sina, İhvan-ı Safa risaleleri ve Ortaçağ’ın faal İtalyan kenti Pisa’nın değişen entelektüel iklimi vardır.⁵³ Kronolojik çerçevesi bütün 1. Binyılı kuşatan bu çalışmanın tematik odak noktası, coğrafi olarak Doğu Akdeniz dünyasıdır. Genelde Doğu dünyası, özelde ise İslam dünyası üzerine odaklanma, Batı’da yeni bir şey olmadığı gibi, tarihçilerle de sınırlı değildir. Gazeteciler, politikacılar, ilahiyatçılar ve daha pek çok profesyonel disiplin mensubu, Doğu dünyası ile yakından ilgilenmişlerdir. Edward Said, bu odaklanmayı “Oryantalizm” olarak kavramsallaştırmıştı.⁵⁴ Garth Fowden, 1993 yılında yayınladığı “*Empire to Commonwealth: Consequences of Monotheism in Late Antiquity*” adlı çalışmasında ise monoteizm ve evrensel imparatorluk iddiası arasındaki ilişkiyi ele almakta ve coğrafi olarak Doğu Akdeniz’e ve ötesine odaklanarak, bir dünya imparatorluğu kurmak için Mezopotamya’nın kontrolünün önemine vurgu yapmaktadır.⁵⁵ Fowden’a göre, Mümbit Hilal’in yani Mezopotamya’nın kontrolü, hem İran platosunda hem de Doğu Akdeniz’de siyasal ve kültürel anlamda etkin olmakla mümkündür. Fowden bu bağlamda siyasal içerikli ilk evrensel dünya imparatorluğunun Pers İmparatorluğu olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu imparatorluğun kültürel anlamda bir evrensellik yaratamadığını, çünkü bunu gerçekleştirebilmek için Sabilik, Yahudilik, Manescilik ve Hristiyanlık gibi evrensel içeriğe sahip dinlerin ve kültürlerin bir bütün olarak Pers İmparatorluğu’nda karşılığı olmadığına vurgu yapmaktadır.⁵⁶ Halbuki bahsi geçen bu dinler ve kültürler, Geç Antik Çağ kültürel evrenselciliğinin oluşumunda ileri bir aşamayı temsil etmektedirler. Doğu’yu kontrol etmeden gerçek anlamda bir dünya imparatorluğu olunamayacağını, Roma imparatorları belki de hiç akıllarına bile getirmemişlerdi. Örneğin II. Constantius (337-361), I. Theodosius (379-395), II. Theodosius (408-450) veya Justinianus (527-565), sadece Doğu ile değil, ağırlıklı olarak Batı ile meşgul oldular. Hatta Justinianus’un batıda kaybettiği toprakları geri alabilmek için büyük gayret sarf ettiği, bilinen bir gerçektir.⁵⁷ Dolayısıyla Fowden’in ileri sürdüğü görüş, Eskiçağ’da yaşayanların değil, modern zamanlarda yaşayanların görüş ve düşüncelerini yansıtmaktadır.⁵⁸

Fowden’in 2016 yılında yayınlanan “Gibbon on Islam” başlıklı makalesinde ise İslam ve Geç Antik Çağ ilişkisi, Batı tarih yazımında Gibbon’a kadar geri gitmektedir.⁵⁹ İslam’ı merkeze alan bir çalışmanın Gibbon ile başlaması, son derece normaldir. Çünkü MS 2. yüzyıl sonlarından 15. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir dönem ele alan Gibbon, Hz. Muhammed ve İslam tarihi hakkında, Fowden’a göre çok daha ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır.⁶⁰ Fowden

⁵¹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 524.

⁵² Garth Fowden, *Before and After Muhammad*, New Jersey 2014.

⁵³ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 525.

⁵⁴ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 525; Eric H. Cline-Marc W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*. Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 168.

⁵⁵ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 525.

⁵⁶ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 526.

⁵⁷ Eric H. Cline-Marc W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 399.

⁵⁸ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 526.

⁵⁹ Garth Fowden, “Gibbon on Islam”, *English Historical Review*, CXXXI/549, 2016, s. 261-262.

⁶⁰ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 527.

ayrıca Geç Antik Çağ çalışmalarında ve bu çağın dönemselleştirilmesinde İslam’ın son derece marjinal kaldığını, çünkü kronolojik olarak son sınırını 800’lere sabitleyen bir disiplinin İslam’ı ciddi manada kapsayamayacağı görüşünü dile getirmektedir. Fowden, daha sonra temel tezini ortaya atmakta ve “Birinci Binyıl” adıyla yeni bir dönemleştirme önermektedir.⁶¹ 20. yüzyılın başlarından itibaren önce Eskiçağ ve Ortaçağ arasında bir geçiş dönemi olarak 3.-6. yüzyıllar arasına yerleştirilen “Kısa Geç Antik Çağ” ‘ı hiç dikkate almayan ve 2.-9. yüzyıllar arasına kadar genişletilen “Uzun Geç Antik Çağ”ı hem isimlendirme hem de kronolojik çerçeve olarak yetersiz bulan Fowden, Geç Antik Çağ’ın dönemleştirme olarak terk edilmesini, bunun yerine “Birinci Binyıl”ın özgün bir dönem olarak ele alınması ve kullanılması gerektiğini öne sürmektedir.⁶² Dinsel evrenselciliğin bir dünya imparatorluğuna dönüşmesinde İslam’ın etkin bir rol üstlendiğine dikkat çeken Fowden, bu dinin Geç Antik Çağ’ın şekillenmesinde ve siyasal anlamda İlk İslam Milletler Topluluğu’nun oluşumundaki payına ve bu bağlamda İran ve Türk kökenli devletlerin etkinliğine işaret etmektedir.

Geç Antik Çağ’ın bir yandan 200 yıl daha geriye götürülerek, Hz. İsa’nın ortaya çıkması ve Avgustus’un Klasik Roma Cumhuriyeti’ni imparatorluğa dönüştürmesi gibi iki çok önemli olayı birleştirerek başlatılması, yani “tek din, tek imparatorluk” düşüncesi, Fowden’in da işaret ettiği gibi, Hristiyan tarih yazımında Eusebius’a kadar geri götürülebilecek çok köklü ve anlaşılabilir bir yaklaşımdır.⁶³ Ancak bu yaklaşımın İslam tarihi ile ilişkilendirilmesi, Müslüman dünyası için anlaşılabilir bir durum değildir. Aslına bakılacak olursa, gerçek amacını İslam’ın şekillendiği dönemi tespit etmek olarak ilan eden Fowden, Avrupalı bir bakış açısıyla, İslam felsefi düşüncesinin içerisinde var olan Hellen-Latin unsurları öne çıkarmak suretiyle bu unsurları, İslam’la yeniden kaynaştırma denemesi önermektedir.⁶⁴ Fowden, bu önerisinin gerçekleşmesi durumunda, Avrupa’nın Müslüman nüfusunun asimile edilebileceğine inanmaktadır. Fakat asıl sorun, İslam’ın Avrupa tarihi içerisine nasıl dahil edilip kaynaştırılacağı ve özellikle Avrupa’da artan Müslüman nüfusun Avrupa kültürü içerisine nasıl entegre edilebileceği noktasında düğümlenmektedir. Hiç şüphe yoktur ki, entegrasyondan kastedilen, farklı kimliklerin özgün niteliklerini muhafaza ederek değil, Avrupa potası içerisinde eritilerek, asimile edilmesidir.⁶⁵

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Geç Antik Çağ’ın kronolojik ve coğrafi kuşatıcılığını yetersiz bulan Fowden’in eserinin çıkış noktası, Geç Antik Çağ çalışmalarının İslam’ı marjinal bıraktığı düşüncesidir ve “Birinci Binyıl” gibi daha geniş bir kronolojik çerçeve, İslam’ı ve Abbasiler’in yayıldığı geniş coğrafyayı da kapsayacaktır. Aslında Fowden’in beslendiği entelektüel miras da Geç Antik Çağ dünyası üzerine çalışmalar yapan akademik çevreleri besleyen mirastan farklı değildir.⁶⁶ Fowden, *Before and After Muhammad* adlı eserinin ilk iki bölümünde, bu zengin mirasın bir değerlendirmesini yapmaktadır.

Fowden’in Müslümanları Avrupa kültürü içerisine dahil ederek kaynaştırma girişimi, bir başka anlatımla Müslümanları “asimile etme” programı olan “Birinci Binyıl” manifestosu, Hristiyan düşüncesinin modern dünyayı yeniden şekillendirme projesinden başka bir şey değildir. Fowden, modern Avrupa ve Amerika’ya hâkim olan Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanların inandığı dinlerin aynı kökten geldiklerini, yani bu üç dinin de İbrahimi dinlerden olduğunu, dolayısıyla bu dinlere mensup olan geniş kitlelerin inançlarıyla Hellen kökenli Aristocu felsefenin kaynaştırılarak yorumlanabileceğini, ancak bu kaynaştırma işinin

⁶¹ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 527.

⁶² Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 527.

⁶³ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 527.

⁶⁴ Garth Fowden, *Before and After Muhammad*, s. 83.

⁶⁵ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 528.

⁶⁶ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 530.

mutlak surette Hristiyan entellektüellerin kontrolünde olması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁷ Fowden’ın önerisinin ne kadar dikkate alınacağı, şimdilik belirsizdir. Çünkü tarihin her döneminde karşılaşılan kaynaştırma denemeleri sırasında, farklılıklar önemsizleştirilmekte ve etnik kimliklerin özgün nitelikleri değersizleştirilmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla dinlerin veya kültürlerin doğal akışlarına müdahale edilerek masa başı söylemlerle kaynaştırma denemelerine girilmektedir ki, bu son derece yanlış bir yöntemdir. Üstelik bu denemelerde dinsel veya siyasal faktörler baş rolü oynamaktadır ki, ortaya atılan bu tür görüş ve teorilerin ve buna bağlı olarak Antik Çağ kendi içinde birtakım ara dönemlere ayırma denemelerinin iyi niyet taşımadığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Özetleyecek olursak, her şeyden önce Geç Antik Çağ’ın kronolojisi konusunda tam bir fikir birliği yoktur. Başlangıç tarihi olarak 150, 200, 250, 284, 395, 400 veya 425 gibi çeşitli tercihler öne sürülmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, dönemin ne zaman sona erdiği de belirsizdir. 565, 600, 641, 700, 750, 800 ve 1. Binyılın sonuna kadar alternatif tarihler önerilmektedir. Bu farklı kronolojiler yetmezmiş gibi, bir de “Kısa Geç Antik Çağ” ve “Uzun Geç Antik Çağ” ayrımı vardır.⁶⁹

Doğrusunu söylemek gerekirse, “Geç Antik Çağ” kavramı konusunda henüz tam bir fikir birliği oluşabilmiş değildir. Bu tartışmaların daha uzun yıllar devam edeceği anlaşılmaktadır.

“Geç Antik Çağ” hakkında aktardığımız bu bilgilerden sonra, genel anlamda Antik Çağ medeniyetlerinin günümüz medeniyetini nasıl etkilediği konusunu da ana çizgileriyle gözden geçirmekte fayda vardır.

3. Antik Çağ Medeniyetlerinin Çağdaş Medeniyete Etkileri

Günümüz Avrupa medeniyetinin eski Yunan ve Roma medeniyetlerinden kaynaklandığı, hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak Antik Çağ medeniyetleri söz konusu olduğunda, Eski Doğu’da ve özellikle de Mısır, Mezopotamya ve Anadolu üçgeninde vücut bulup gelişen medeniyetleri de hesaba katmak gerekir. Çünkü Eski Yunan ve Roma medeniyetlerine temel teşkil eden her şeyin Eski Doğu’dan geldiği, bugün artık bilinmektedir.⁷⁰

Gerçekten, bugün dünya milletlerinin büyük bir bölümünün kullandığı Latin alfabesinin temeli, Eski Doğu’nun ticaretle ünlenmiş bir kavmi olan Fenikeliler’in kullandığı Fenike alfabesine dayanmaktadır. Tıp önce Mısır’da doğmuş ve gelişmiş, daha sonra bu bilgiler Batı Anadolu üzerinden Eski Batı dünyasına aktarılmıştır. Astrolojik gözlemlerin de ilk kez Babil’de başladığı unutulmamalıdır. İlk dünya haritasını çizenler ise Akkadlar’dır.

Günümüz dünya milletlerinin önemli bir kısmının kullandığı miladi takvimin de ilk kez Mısırlılar tarafından oluşturulduğu herkesin malumudur. Fakat özellikle belirtmek gerekir ki, büyük bir kısmı ilk kez Eski Doğu dünyasında görülen bu kültür unsurları, Batı medeniyetleri içerisine de girmiş ve asıl gelişmesini burada tamamlamıştır. Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yazı, hukuk, din, edebiyat, felsefe, tıp, tarih, coğrafya, astronomi, takvim, matematik gibi ilimlerin Doğu’dan Batı’ya nasıl aktarıldığını ve Batı’da nasıl ve hangi şartlar altında geliştirildiğini ve asıl önemlisi, günümüz medeniyetini nasıl etkilediğini örneklerle gözler önüne sermeye çalışalım.

Bilindiği gibi yazı, Mezopotamya’ya göçmen olarak gelen ve buradaki köy kültürünü şehir kültürüne dönüştüren Asya kökenli Sümerler tarafından MÖ 3200’lerde icat edilmiştir. Hece esasına dayanan ve yüzlerce işaretten oluşan bu yazının işaretleri çiviye benzediği için,

⁶⁷ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 530.

⁶⁸ Turhan Kaçar, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, s. 531.

⁶⁹ Turhan Kaçar, “Geç Antik Çağ Nedir?”, s. 6.

⁷⁰ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 325.

Batılı bilim insanları Sümerler’in icadı olan bu yazıya çivi yazısı adını vermişlerdir. Sümerler’in icat ettiği çivi yazısı, yalnızca yazının mucidi olan Sümerler tarafından değil, Mısır dışta kalmak üzere, Eski Doğu’nun neredeyse bütün kavimleri tarafından benimsenmiş ve kendi dillerini ifade etmek için kullanılmıştır.⁷¹ Mısırlılar da aşağı yukarı aynı tarihlerde hiyeroglif yazıyı icat etmek suretiyle tarihi devirlere kucak açmışlardır. Ancak ne yazık ki hem çivi yazısı hem de hiyeroglif yazı geniş halk kitleleri tarafından yeterince ilgi görmemiştir, sadece rahipler, tüccarlar ve devlet yönetiminde kayıt tutma işleriyle uğraşan yazmanlara has bir sanat olarak kalmıştır. Ayrıca az da olsa aristokratik zümreler de bu yazıyı öğrenme ve kullanma konusunda istekli davranmışlardır. Halbuki söz konusu yazı sistemlerinde yüzlerce işaret olmasaydı, bu yazıları geniş halk kitleleri de rahatlıkla öğrenebilirlerdi.⁷² Nihayet halkın rahatlıkla öğrenebileceği yazıyı bir Eski Doğu kavmi olan Fenikeliler icat etmiştir. MÖ 1250’lerde ortaya çıktığı sanılan bu yazı sistemi harf esasına dayalı olup, 22 sessiz harften oluşuyordu. Kenanlılar adıyla da anılan Fenikeliler, gemicilikte ve deniz ticaretinde çok ilerlemişlerdi. Deniz ticaretinde son derece başarılı olan bir başka kavim daha vardı ki, onlar da Yunanlılar’dı. İşte Yunanlılar, Doğu milletleri ile ve özellikle de Fenikelilerle gerçekleştirdikleri yoğun ticari ilişkiler çerçevesinde harf esasına dayanan yazı sistemini de aldılar⁷³. Daha sonra bu yazıya iki adet vokal (sesli harf) ekleyerek ve kendi dillerine uyarlayarak MÖ 9. yüzyılın ortalarında veya 8. yüzyılın başlarında Yunan alfabesini meydana getirdiler.⁷⁴ Yunan alfabesi de Latin alfabesine kaynaklık etti.

Bütün bunlar bize göstermektedir ki, bugün sadece Avrupa milletlerinin değil, diğer kıtalarda yaşayan pek çok milletin de kullanmakta olduğu Latin alfabesinin esası, gerçekte Doğulu bir kavim olan Fenikeliler’in yazısına, bu yazının temeli de çok daha gerilere gidecek olursak, Sümerler’in icat ettiği çivi yazısına dayanmaktadır.⁷⁵

Hukuk alanında da Sümerler’le başlayan, Babilliler ve Asurlular’la devam eden hukuk sistemi⁷⁶, Eski Batı’ya kaynaklık etmiş, Eski Batı medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olan Roma’nın meydana getirdiği meşhur “On iki Levha Kanunları”⁷⁷ da bugünkü Avrupa hukuk sistemine temel teşkil etmiştir.

Dini inançlar bakımından da Eski Doğu’dan Eski Batı’ya, oradan da çağdaş milletlerin din ve inanç sistemlerine aktarılan pek çok unsur vardır. Örneğin MÖ 1350’lerde iktidara gelen Mısır firavunu IV. Amenofis, çok tanrılı Mısır dinini reddederek, “Atonizme” adı verilen ve tek tanrı inancına dayanan bir din getirmiş⁷⁸, fakat ölümünden sonra tekrardan çok tanrılı din sistemine dönüş yapmıştır.

Makedonya kralı Büyük İskender’in (MÖ 336-323) yapmaya çalıştığı önemli reformlardan biri de egemen olduğu topraklarda tek tanrı inancını yerleştirmektir.

⁷¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, s. 24.

⁷² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 326-327.

⁷³ Yusuf Kılıç-Elvan Eser, *Nuh Tufanı Yazılı Kaynaklar Işığında Mukayeseli Tufan Olayı*, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2022, s. 50.

⁷⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 327; Eric H. Cline-Marc W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, s. 148.

⁷⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 327.

⁷⁶ Hukuk konusunda geniş bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş, “Eski Yakın Doğu’da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular”, *Oannes Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), Mart 2021-Samsun, s. 1-37.

⁷⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 299-301.

⁷⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 83; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 108; Turgut Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2019, s. 119-120; Afetinan, Ayşe, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 232-234.

Hız. İsa'nın getirdiği Hristiyanlık dini de evrensel bir dindi ve tek tanrı inancına dayanıyordu. Romalılar bu dini kabul etmemek konusunda uzun süre direndilerse de imparator I. Theodosius, 380 yılında Hristiyanlığı devlet dini haline getirdi.

MS 7. yüzyılın başlarında ise tek tanrılı yeni bir din daha doğmuştur ki, bu da Hz. Muhammed'in getirdiği evrensel nitelikteki İslam dinidir.

Hindistan ve Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinde yaşayan kitlelerin inanç sistemlerini bir tarafa bırakacak olursak, bugün dünyada yaşamakta olan insanların önemli bir kısmı, bu iki büyük dine mensupturlar. Ancak unutmamak gerekir ki, insanoğlu geçmiş dönemlere ait gelenek ve göreneklerini de girmiş olduğu yeni dinlere şırına etmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin Hristiyan dinini yaymakla görevlendirilen “On iki Havari” ile Yunanlılardaki “On iki Olympos Tanrısı” arasında bir paralellik vardır. Eski Doğu dinlerindeki fal ve büyücülük Eski Batı dinlerine girdiği gibi, günümüz toplumlarının yaşantısında da yer tutmaya devam etmektedir. Mezopotamya medeniyetinde ortaya çıkan ve “Ziggurat” adı verilen basamaklı mabetlerin de İslam dinindeki minarelerin ilk örnekleri olduğu unutulmamalıdır.

Görülüyor ki, binlerce yıl öncesine ait inanç sistemleri ve dini öğeler, günümüz toplumlarının inanç sistemlerinde de küçük birtakım değişikliklerle varlığını sürdürmektedir.⁷⁹

Başta destanlar olmak üzere, Eski Doğu'da meydana getirilen pek çok edebi eser, bazen olduğu gibi bazen de küçük birtakım değişikliklerle Eski Batı edebiyatına girmiş, oradan da kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin eski bir Anadolu kavmi olan Hurriiler'in “Kumarbi Efsanesi”, MÖ 7. yüzyılda yaşadığı sanılan Yunan ozanı Hesiodos'un “Theogonia”⁸⁰ adlı eserine esin kaynağı olmuştur. Gerçekten, her iki eserde de evrenin ve tanrıların yaratılışı anlatılmaktadır. Yine aynı şekilde Mezopotamya coğrafyasında meydana gelen ve o dönemde yaşayan insanların hafızasında korkunç izler bırakan “Tufan Efsanesi”, çivi yazılı kaynaklardan⁸¹ Tevrat'a⁸² ve Kur'an-ı Kerim'e⁸³ de geçmiş, böylelikle günümüz dünyasında yaşayan insanların da bu doğal afet hakkında bilgi sahibi olmaları mümkün kılınmıştır.

Felsefeye gelince; MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında yetişen düşünürlerin önemli bir kısmı ya Atinalı ya da Atina'da yerleşmiş yabancılardı. Anadolu'da ise tabiat felsefesi ile ilgilenen filozoflar vardı. Bu dönem düşünürlerinden biri olan Efesos'lu Herakleitos, Miletos'lu filozofların madde teorilerini ele alarak, tabiatla hiçbir şeyin olduğu gibi kalmayıp sürekli olarak şekil değiştirdiğini öne sürmüş ve bu görüşünü, “Her şey akıp gider” cümlesi ile özetlemişti. Bu filozofa göre, zıt elementlerin çatışmasından gelişim doğar. Her şeyi meydana getiren, her şeye egemen olan mücadeledir.

Dünya hakkındaki görüşünü akıl ve mantığa dayandıran ve bu yüzden Yunan Felsefe Tarihi'nin ilk rasyonalist filozofu sayılan Eleiah Parmenides, Herakleitos'un teorilerini

⁷⁹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 328.

⁸⁰ Bu konuda geniş bilgi edinmek için bkz: Hesiodos, *Eseri ve Kaynakları*, (çev. Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1977.

⁸¹ Tufan olayı hakkında bilgi veren en eski vesika, Gılgamış Destanı'nın 11. Tableti'dir. Ayrıca WB 444 denilen Sümer Kral Listesi ile MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan rahip Berossos'un “Babyloniaca” adlı eserinde söz konusu felaket hakkında bilgi verilir. Gılgamış Destanı hakkında daha geniş bilgi edinmek isteyenler aşağıdaki eserlere bakabilirler: Nancy K. Sandars, *The Epic of Gilgamesh*, Penguin Books, London 1978; Jean Bottero, *Gılgamış Destanı*, (çev. Orhan Suda), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005. Nuh Tufanı hakkında yayınlanan en son çalışma ise meslektaşımız Prof. Dr. Yusuf Kılıç'ın Elvan Eser ile birlikte kaleme aldığı kitaptır. Bu çalışma için bkz: Yusuf Kılıç-Elvan Eser, *Nuh Tufanı Yazılı Kaynaklar Işığında Mukayeseli Tufan Olayı*, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2022.

⁸² *Tekvin*, VI-IX.

⁸³ *Hud Suresi*, Ayet: 36-48.

reddetmiş, dünyada her şeyin değişir gibi görüldüğünü ama gerçekte hiçbir şeyin değişmediğini dile getirmiştir.⁸⁴

Sicilya’da yetişen MÖ 5. yüzyıl filozoflarından Akragaslı Empedokles ise İyonya tabiat filozoflarının madde teorilerini ele alarak, dünyada ateş, su, hava ve toprak olmak üzere, 4 ana madde bulunduğunu, her şeyin bu ana maddelerin birleşmesinden meydana geldiğini; dolayısıyla her oluşun bu 4 maddenin birleşmesi ya da ayrışmasından başka bir şey olmadığını, fakat bu maddeleri harekete geçirebilmek için bazı dış kuvvetlere ihtiyaç olduğunu öne sürmüştür.⁸⁵ Bu kuvvetler, “sevgi” ve “nefret”tir. Sevgi, maddeleri birleştirir, nefret ise birbirinden ayırır.

Perikles zamanında (MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısı) Atina’da felsefe sistemini açıklamaya başlamış olan Klazomenai’li Anaksagoras ise dünyada bulunan her şeyin elementlerden meydana geldiğini, madde ile ruhun farklı şeyler olduğunu ortaya koymuştur.

Hellenizm döneminde ise felsefe alanında çok daha önemli adımlar atılmıştır. Örneğin Kıbrıslı Zenon, Atina’da direkli bir galeride (stoa) yeni bir okul kurmuş ve ideal hayatın, doğaya uygun olarak yaşamak olduğunu ileri sürmüştür. Epikur adlı bir başka filozof ise hayatın en büyük amacının her şeyden zevk almak olduğunu iddia etmiştir. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ve görüşlerini özetlemeye çalıştığımız Eskiçağ filozoflarının felsefi görüşleri, daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilen felsefe araştırmalarına da temel teşkil etmiş, kaynaklık etmiştir.

Antik Çağ kavimleri içerisinde tıp ile ilgilenen en eski kavim, Mısırlılar’dır.⁸⁶ Tıbbın temelleri tapınaklarda atılmıştır. Rahipler, tanrıların himayesine sığınan hastalara bakmağa başlamışlar ve zamanla birtakım ilaçlar bulmuşlardır. Daha sonra tapınaklarla herhangi bir bağlantısı olmayan hekimler de yetişmiştir. Orta İmparatorluk (MÖ 2050-1580) devrinden itibaren tıpla ilgili çeşitli eserler yazılmış ve hangi ilaçlarla hangi hastalıkların tedavi edileceğine ilişkin bilgiler verilmiştir. Ancak ne var ki, elitlerin dışında kalan geniş halk kitleleri, büyükün hastalıkların tedavi edilmesi için yegâne yöntem olduğuna inanmışlar ve büyüye başvurmadan hiçbir zaman geri kalmamışlardır.⁸⁷

Tıp ilmi de aynen felsefede olduğu gibi Hellenizm Çağı’nda yepyeni bir evreye girmiştir. Gerçekten bu dönemde Mısır’ın İskenderiye kentinde bir anatomi enstitüsü kurulmuş ve bu enstitüde doğrudan doğruya ceset üzerinde incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonunda beyin ve bel kemiğinin, sinirlerin merkezi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca nabızın önemi ve kan dolaşımı hakkında da kayda değer bilgiler edinilmiştir. Görüldüğü üzere, bu bilgilerin hepsi bugünkü tıp ilmine temel teşkil eden son derece kıymetli bilgilerdir.⁸⁸

Tarihe ve tarih yazımına ehemmiyet veren en eski kavimler yine Eski Doğu kavimleridir. Mezopotamya kralları ve Mısır firavunları başta olmak üzere, Anadolu’daki Hitit ve Urartu kralları yıllık icraatlarını tabletler, kitabeler ya da papirüsler üzerine kaydettirmişlerdir. Fakat asıl tarihçilik, Eski Batı’da filizlenmeye başlamıştır. Miletos’lu Hekataios⁸⁹, Halikarnassos’lu

⁸⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 329.

⁸⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 330.

⁸⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 330.

⁸⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s.330.

⁸⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s.331.

⁸⁹ MÖ 6. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarında yaşamış olan Hekataios, sözlü mitolojik tarihçiliği ilk kez yazılı tarihçiliğe dönüştüren kişi olarak tanınır. İki önemli eseri vardır ki, bunlardan biri Periodos Ges, ikincisi de Genelogia ismini taşımaktadır. Eserlerinde günümüze sadece parçalar kalmış olan Hekataios, olayların neden ve sonuçları üzerinde durmamış, tarihi gerçekleri mitoloji ile karıştırmış, eleştiriye hiç yer vermeden olayları sadece arka arkaya sıralamakla yetinmiştir. Bu hususta bkz: Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 52; Eric H. Cline-Mark W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, s. 159.

Herodotos⁹⁰, Atina’lı Thukidides⁹¹ ve Roma tarihçisi Tacitus⁹², Eski Batı dünyasının yetiştirdiği tarihçiler arasında ilk aklımıza gelenlerdir.

Takvim ilminin temelleri de daha önceki sayfalarda dile getirdiğimiz gibi, Mısırlılar tarafından atılmıştır. Gerçekten Mısırlılar, Nil nehrinin periyodik taşmalarından hareket etmek suretiyle 1 senenin tamı tamına 365 gün 6 saat olduğunu doğru olarak hesap etmişlerdir. Başka bir anlatımla, bugünkü dünya milletlerinin önemli bir kısmının kullandığı miladi takvimin asıl mucitleri, eski Mısırlılar’ dır. Bu takvim sistemi Romalı komutan Julius Sezar tarafından alınarak ve küçük birtakım düzenlemeler yapılarak “Jülien Takvimi” denilen takvim meydana getirilmiştir. 1582 yılında ise Papa XIII. Gregorien, Jülien Takvimi üzerinde küçük bazı değişiklikler yapmak suretiyle kendi adını verdiği Gregorien Takvimi’ni oluşturmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse, Gregorien Takvimi’nin temeli Jülien Takvimi’ne, Jülien Takvimi’nin esasları da Eski Mısır Takvimi’ne dayanmaktadır.⁹³

Matematik ve astronominin ilk ortaya çıktığı coğrafya da Mezopotamya coğrafyasıdır. Fakat bu iki önemli bilim dalındaki asıl gelişmeler, Hellenizm Çağı’nda meydana gelmiştir. Nitekim matematikte İskenderiye’li Evklides (MÖ 3. yüzyıl), “Elementler” adlı eserinde, o zamana kadar elde edilen geometri bilgisini açık bir surette düzenlemeyi başarmış, İskenderiye’de eğitim görmüş olan Antik Çağ’ın en büyük matematikçilerinden Syrakuza’lı Archimedes (MÖ 3. yüzyıl), yeni araştırmalar ve keşifleri ile matematiği en yüksek seviyeye çıkarmış ve matematikte topladığı düsturları, uygulamaya da yansıtmak suretiyle mekanik bilimin temelini atmıştır. Birtakım makinaların ve en çok da savaş makinalarının yapılmasına imkân sağlayan ve bazı krallar tarafından teşvik edilen mekanik bilimi, Byzantion’lu Filon ve İskenderiye’li Ktesibios tarafından geliştirilmiştir. İskenderiye’de eğitim gördükten sonra Efesos ve Bergama’da incelemeler ve yayınlar yapan Perge’li Apollonios ise teorik matematikte konik kesimler teorisini işlemiş ve birçok hususta Archimedes’i geride bırakmıştır.⁹⁴

Matematik alanındaki ilerlemeler astronomiye de yansımış, bu alanda eskiden beri ileri bir seviyede bulunan Mezopotamya’nın tesiri altında birçok sorun halledilmiştir. Bu cümleden olmak üzere, Sisam’lı Aristarhos (MÖ 5. yüzyıl), güneş çapını dünya çapının 12 misli olarak hesaplamış, güneş sistemi teorisini ortaya atarak, dünyanın kendi eksenini etrafında dönerken aynı zamanda güneşin çevresinde de hareket ettiğini ileri sürmüştür. Fakat bu iddialarını kesin olarak ispat edemeyen Aristarhos, çağdaşları tarafından dinsizlikle suçlanmış ve bu teori Kopernik’e

⁹⁰ MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Halikarnassos’lu (Bodrum’lu) Herodotos, gerçek anlamdaki ilk tarihçidir. Atina’lı devlet adamı Perikles’in teşviki ile kaleme aldığı 9 kitaptan oluşan “Historia” adlı eserinde MÖ 490-479 yılları arasında cereyan eden ve Doğu ile Batı dünyasının ikinci büyük mücadelesi olarak kabul edilen Pers-Yunan savaşlarını ele almıştır. Romalı ünlü hatip Cicero tarafından “Tarihin Babası” olarak nitelendirilen Herodotos, görüp işittiklerini genellikle birbirinden ayırmışsa da rivayetleri dahi kitabına aldığından hikayeci ya da nakilci tarihçiliğin öncüsü olarak kabul edilmiştir. Herodotos’un eseri için bkz: Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. Mümtelim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002; Eric H. Cline-Mark W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, s. 158-160.

⁹¹ MÖ 460-400 yılları arasında yaşamış olan Atina’lı Thukidides hem öğretici tarihçiliğin hem de bilimsel tarihçiliğin öncüsü olarak kabul edilir. 8 kitaptan oluşan Peloponnesos’lularla Atina’lıların Savaşı adlı eserinde, MÖ 431-404 yılları arasında cereyan eden Pelopones Savaşlarını ele almıştır. Söz konusu savaşlar aslında Yunanistan’ın iki önder şehri olan Sparta ile Atina arasında yaşanan ve Yunan dünyasına büyük zararlar veren bir iç harptir. Tarih yazışı ve anlayışı yönünden Thukidides, yeni bir zihniyetin öncüsüdür. Yazar, kronolojiye önem vermiştir. Thukidides olayların sadece nedenlerini aramakla kalmamış, onları eleştirmiştir. Herodotos’un yaptığı gibi doğaüstü kuvvetlere eserinde yer vermeyen Thukidides, konu ve zaman bakımından da kendisine bir sınır belirlemiş ve bu sınırların dışına kesinlikle çıkmamıştır. Thukidides kaynak eleştirisine de önem vermiş, gerçekçilikten asla ödün vermemiştir. Thukidides’ in üslubu da mükemmeldir. Cümleleri kısa ve güzel, anlaşılması kolaydır. Günümüz Eskiçağ tarihçileri, yazım ve anlatım tekniği bakımından Thukidides’i kendilerine örnek almaktadırlar.

⁹² MS 56-120 yılları arasında yaşamış olan Gaius Cornelius Tacitus, tarihçiliğinin yanı sıra ünlü bir hatip, avukat ve senatördür. Roma tarihi ve imparatorluğun kuzeyindeki Germanialılar üzerine yazdığı eserleriyle tanınır.

⁹³ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 40; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 100.

⁹⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 336.

kadar hiç kimse tarafından tam olarak benimsenmemiştir. MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan Nikea’lı (İznik’li) Hipparhos ise gece ve gündüzlerin eşitlendiği zamanları doğru olarak tespit etmiştir.⁹⁵

Bir taraftan matematik ve astronominin ilerlemesi, diğer taraftan askeri seferler ya da inceleme gezileri neticesinde düşünce ufuklarının genişlemesi, coğrafya biliminde de önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. Uzak ülkelerde dolaşmış olan seyyahların yazdıkları eserler arasında İndus nehri ağzından Basra Körfezi’ne kadar gelen Amiral Nearhos’un ve Arabistan Yarımadası’nı dolaşan Androstenes’in eserleri, Filon isimli bilginin Kızıldeniz ve Güney Arabistan’dan bahseden kitabı ve Hindistan’da Ganj Bölgesi’ne kadar ilerleyerek Kral Candragupta ile görüşen Megastenes’in “İndika” adlı kitabı gösterilebilir. Bundan başka, Hazar Denizi’nin okyanusun bir parçası olup olmadığını tespit etmek üzere bu bölgeye gönderilen inceleme heyetleri, doğru bir sonuç elde edemediği için geri dönmüşlerdir. Nitekim Herakleides, İskender’in ölümü üzerine bu işten vazgeçmiş, MÖ 3. yüzyılda Selevkoslar tarafından aynı bölgeye gönderilen Patroklos ise yanlış bir tespitle bulunarak, Hazar Denizi’nin okyanusa bağlı olduğunu iddia etmiştir.⁹⁶

Fakat o dönemin coğrafya ufku yalnız doğu değil, batı yönünde de genişlemiştir. Nitekim Masalya’lı Piteas, Britanya adalarını keşfetmiş, Kuzey Denizi’ni aşarak Elbe Irmağı ağzına kadar ilerlemiş, bu seyahat sırasında yaptığı gözlemler ve kutuptaki buzulların durumuna ilişkin ilginç bir eser kaleme almıştır.⁹⁷

Yaptığı coğrafya araştırmalarının yanı sıra bir Yunan Kültür Tarihi de yazmış olan Dikaiarhos, dünyanın yuvarlak olduğu teorisini kabullenerek onun genişliğini ölçmüş, aynı zamanda bazı dağların yüksekliklerini de tespit etmeye çalışarak, bu yüksekliklerin dünya çapına kıyasla bir hiç olduğunu ortaya koymuştur. Fakat özellikle belirtmek gerekir ki, coğrafya araştırmalarını en yüksek seviyesine ulaştıran kişi, MÖ 3. yüzyılda İskenderiye kentinde yaşamış olan Eratosthenes adlı bilgidir. Tıpkı Amasyalı coğrafyacı Strabon gibi Eratosthenes’in de “Geographika adlı büyük bir eseri vardır. Söz konusu eserinde Eratosthenes, sadece dünyanın çevresini doğru olarak hesaplamakla kalmamış, aynı zamanda bir dünya haritası da çizmiştir. Bu haritada Eratosthenes insanlarla meskûn dünyayı kuzey ve güney olmak üzere iki büyük bölüme ayırmış, bu bölümler içinde çeşitli yerleri enlem ve boylamlarına göre belirlemek suretiyle ilk bilimsel haritayı oluşturmuştur. Bu haritada en çok Akdeniz ülkelerinin yerlerini isabetli bir şekilde göstermiş, fakat dünyanın diğer yöreleri için aynı başarıyı sağlayamamıştır.

Yukarıda coğrafya sahasında özetleyerek aktarmaya gayret ettiğimiz bu gelişmeler, coğrafi keşiflerin yapılmasına ve yeni kıtaların keşfine de öncülük etmiştir.

Ana çizgileriyle ortaya koymaya çalıştığımız bütün bu gelişmeler gösteriyor ki, yazıdan hukuka, edebiyattan felsefeye, matematikten astronomiye, tarihten coğrafyaya kadar bütün bilimler, önce Eski Doğu’da ortaya çıkmış, oradan da Eski Batı’ya aktarılmıştır. Ancak hemen belirtelim ki, Doğu’lu medeniyet unsurlarının Batı dünyasına aktarılmasında Anadolu ve özellikle de Batı Anadolu Bölgesi, önemli bir görev üstlenmiştir. Bu aracılık rolü, Anadolu medeniyetinin bünyesine de yansımış, Anadolu medeniyeti adeta Doğu ve Batı kültür unsurlarının içiçe karışıp kaynaştığı ahenkli bir yapı haline gelmiştir.

Antik Çağ’da yaratılan eserler, Avrupa’nın 15. yüzyılda başlattığı Rönesans ve Reform hareketlerinin de temelini oluşturmuş, söz konusu eserler tercümeler yoluyla Avrupa dillerine çevrilerek, adeta yeniden keşfedilmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse, günümüz medeniyeti

⁹⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 336.

⁹⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 336.

⁹⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 337.

aslında Antik Çağ medeniyetleri üzerinde durmaktadır ve günümüz dünyasının insanı, Antik Çağ medeniyetlerini yaratan kavimlere çok şey borçludur.

Sonuç

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, tarihin en ilginç konuları tarihçilerin uyuşmazlığa düştüğü konulardır. “Antik Çağ” kavramı da uyuşmazlığa düşülen konular arasında yer almaktadır. Fakat daha da kafa karıştırıcı bir mesele vardır ki, o da sonradan ortaya atılan “Geç Antik Çağ” kavramıdır. Üstelik Geç Antik Çağ’ın zamansal sınırları tam olarak belirlenemediği gibi, mekânsal sınırları da sürekli değişikliğe uğramaktadır.

Antik Çağ ya da Eskiçağ denilen dönem, yazının icadı ile başlar ve son tetkiklere göre de MS 10. yüzyıla kadar devam eder. Başka bir anlatımla yazının ortaya çıktığı MÖ 3200’lerden MS 10. yüzyıl ortalarına kadar uzanan Antik Çağ, tarihi devirler içerisinde en uzun ömürlü olanıdır. Antik Çağ, insanoğlunun kayıt altına alınmış yaklaşık 5000 yıllık geçmişinin neredeyse %80’ini teşkil eder. Aslında diğer çağlar, Antik Çağ temeli üzerinde durmaktadırlar. Çünkü Antik Çağ medeniyetleri olmasaydı, günümüz medeniyeti olmayacaktı. Gerçekten, yazıdan eğitime, hukuktan felsefeye, tarihten coğrafyaya, matematikten astronomiye, tıptan doğa bilimlerine varıncaya kadar, her şeyin temeli Antik Çağ’da atılmıştır. Hal böyleyken, Antik Çağ’ı orasından burasından çekiştirip, onu kendi içerisinde tekrardan birtakım ara bölümlere ayırmanın kesinlikle mantıklı bir yanı yoktur. Üstelik bu ayırımı yapanların, bilimsel amaçlardan çok, siyasi ve dinsel kaygılarla böyle bir yapılandırmaya ihtiyaç duydukları, bizzat kendileri tarafından, eserlerinde dile getirilmektedir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Eski Yakın Doğu medeniyetlerinin vücut bulduğu geniş coğrafyada kazı ve araştırma faaliyetleri başlatılıncaya ve yüzbinlerce yazılı belge ortaya çıkarılıncaya kadar, Antik Çağ’la ilgili bütün bilgilerimiz, Klasik Yunan müelliflerinin kitaplarında yer alan bölük pörçük bilgilere ve Tevrat’ta aktarılan hikayelere dayanıyordu. Üstelik Antik Çağ denildiği zaman da sadece Yunan ve Roma tarihlerinin MÖ 8. yüzyılda başlayıp MS 6. yüzyıl sonlarına kadar uzanan zaman dilimi içerisindeki faaliyetleri akla geliyordu. Halbuki Eski Yakın Doğu medeniyet merkezlerinin keşfedilmesiyle birlikte Antik Çağ’ın hem zaman hem de mekân bakımından sınırları genişledi. Günümüzde artık bu sınırın zamansal başlangıcı MÖ 3200’lere, sonu ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi MS 10. yüzyıl ortalarına kadar uzatılmıştır. Mekânsal sınırların da epeyce genişlediği anlaşılmaktadır. Buna göre, Antik Çağ’ın mekânsal sınırları doğuda İndus vadisinden batıda İspanya ve Britanya’ya, kuzeyde Ren ve Tuna nehirlerinden güneyde Büyük Sahra’ya kadar uzanmaktadır. Bu geniş coğrafyanın ortak paydası Akdeniz’dir. Bu yüzdendir ki, Antik Çağ Tarihi’ne Akdeniz Medeniyetleri Tarihi de denilir.

Yapılan incelemeler açıkça göstermektedir ki, Eski Doğu’da ortaya çıkan her türlü buluş ve yenilik, zaman içerisinde Batı’ya da aktarılmış, böylelikle Batı dünyası da Doğu medeniyetlerinden yararlanabilmiştir. Kent kültüründen yazıya, devletleşme sürecinden eğitim kurumlarına, hukuktan edebiyata, mimariden güzel sanatlara varıncaya kadar her konuda Eski Doğu, Eski Batı’ya her daim hocalık etmiş, ona yol göstermiştir. Fakat itiraf etmek gerekir ki, Eski Batı dünyası dersini iyi çalışmış, Eski Doğu’dan aldıklarını daha da geliştirmiş, güzelleştirmiştir.

Antik Çağ medeniyetlerinin oluşumunda pek çok kavmin katkısı ve emeği vardır. İlk yazıyı Sümerler bulmuştur. İlk sosyalist rejimin mucidi de Sümerler’dir. Tarihte ilk laik devlet sistemini ortaya koyanlar, gelenek hukukunu ilk kez yazılı hale getirenler, ilk eğitim kurumlarını hizmete açanlar da onlardır. Fakat ilk dünya imparatorluğunu kuranlar, Sami kökenli Akkadlar’dır. İlk dünya haritasını da onlar çizmiştir.

Monarşiden oligarşiye, teokrasiden demokrasiye bütün yönetim sistemleri de Antik Çağ dünyasında ortaya çıkmıştır. Eski Yunan dünyası “Tam İnsan” kavramını yaratırken, “Tam Devlet” kavramını Romalılara borçluyuz. Deniz ticareti denilince aklımıza hemen Fenikeliler, Yunanlılar ve Etrüskler gelmektedir. İlk büyük imparatorluklar Asur, Pers ve Roma imparatorluklarıdır. Günümüzde bile bütün hızıyla devam etmekte olan Doğu-Batı çekişmesinin tohumları da Antik Çağ’da atılmıştır. İzmir’li büyük ozan Homeros’un İlyada adlı destanının da konusunu teşkil eden ve MÖ 13. yüzyılın sonlarında vuku bulan Troya Savaşları, Doğu ile Batı’nın ilk kışmasıdır. Halikarnassos’lu (Bodrum’lu) Herodotos’un 9 kitaptan oluşan Historia adlı eserinin konusu ise yine bir Doğu-Batı mücadelesi olan ve MÖ 490-479 yılları arasına tarihlenen Pers-Yunan Savaşlarıdır. Makedonya kralı Büyük İskender’in MÖ 336-323 yılları arasında Hindistan’a kadar uzanan ve Pers İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla sonuçlanan Büyük Doğu Seferi de Doğu ile Batı’nın Antik Çağ’daki üçüncü büyük çekişmesidir. Fakat İskender, Doğu ile Batı arasındaki kutuplaşmayı sona erdirerek, Doğu ve Batı dünyalarını birleştirmeyi düşünmüş ve bunda da son derece başarılı olmuştur. Doğu ve Batı kültürlerinin karışımı sonucunda “Hellenizm” adı verilen müşterek kültür ortaya çıkmıştır. MÖ 330-30 yılları arasına tarihlenen Hellenizm döneminde her alanda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bundan sonra ortaya çıkan yeni kültürler de Hellenizm kültüründen ziyadesiyle faydalanmışlardır.

Aslında siyasi amaçlarla sonradan kurgulanan ve üzerinde epeyce çalışma yapılan Geç Antik Çağ olgusunun da tamamıyla Hellenistik kültür öğeleriyle oluşturulduğu, ne yazık ki göz ardı edilmektedir. Antik Çağ Tarihi ile ilgili bilgiler aktarılırken, özellikle Batılı tarihçiler Türkleri ve Avrupalı olmayan diğer toplumları görmezden gelerek, büyük bir yanlışın içine düşmektedirler. Bu yanlış, onların siyasi ve dini düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Halbuki Avrupa milletleri bugünkü durumlarını büyük ölçüde Türkler’e borçludurlar. Çünkü Avrupa Hunları ya da diğer ismiyle Batı Hun Türkleri olmasaydı Kavimler Göçü olmayacak, dolayısıyla Roma İmparatorluğu çökmeyecek ve Roma’nın hegemonyası altında yaşayan çoğu Germen asıllı barbar kavimler özgürlüklerine kavuşamayacaklar ve bugünkü Avrupa milletlerini oluşturamayacaklardı. Avarlar’ın, Bulgarlar’ın, Macarlar’ın, Kuman ve Kıpçaklar’ın, Uzlar’ın ve Peçenekler’in de Avrupa tarihinde önemli roller üstlenmiş Hristiyan Türkler oldukları unutulmamalıdır. 26 Ağustos 1071’de kazanılan Malazgirt Zaferi’nde bile Bizans ordusunu terk edip Selçuklu kuvvetlerine katılan Hristiyan Türkler’in payı asla göz ardı edilmemelidir.

“Geç Antik Çağ” kavramını ortaya çıkaran ve hatta onu kendi içerisinde “Kısa Geç Antik Çağ” ve “Uzun Geç Antik Çağ” olmak üzere ikiye ayıran Avrupalı tarihçilerin, böyle bir tasnife giderken pek de iyi niyetli olmadıkları anlaşılmaktadır. Onların bütün derdi, böyle bir ayrıma giderken, Avrupa tarihinde önemli roller oynadıklarına şüphe olmayan Türkleri ve diğer İslam toplumlarını “Geç Antik Çağ” kavramı içerisinde hapsetmek ve hatta onların başarısını görünmez hale getirmektir. Aslına bakılacak olursa, onların Geç Antik Çağ diye isimlendirdikleri dönem, düpedüz Avrupa’nın Erken Ortaçağı’dır. Üstelik Antik Çağ’ı, ekmek dilimler gibi küçük parçalara ayırmak da bilimsel gerçeklerle bağdaşmaz. Çünkü ne yaparsanız yapın, neresinden ayırırsanız ayırın Antik Çağ’ın derin izlerinden kurtulmamız mümkün değildir. Daha da önemlisi, Antik Çağ’ın gelenekleri, görenekleri, alışkanlıkları, din anlayışı ve kurumları biçim değiştirerek ve biraz da modernize edilerek günümüzde de mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. O halde denilebilir ki, insanlık tarihinin en uzun dönemi olan Antik Çağ’ı, birtakım siyasi ve dini kaygılarla kendi içerisinde tekrardan bölümlere ayırmanın kimseye bir faydası olmadığı gibi, Antik Çağ’ın bütünlüğüne de zarar vermektedir.

Kaynakça

Afetinan, Ayşe, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.

Bottero, Jean, *Gilgamiş Destanı*, (çev. Orhan Suda), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Bottero, Jean- Kramer, Noah Samuel., *Mezopotamya Mitolojisi*, (çev. Alp Tümertekin), Türkiye İş Bankası Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2021.

Brown, Peter, *Geç Antikçağ Dünyası*, (çev. Turhan Kaçar), Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2022.

Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?* (çev. Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1991.

Cline, Eric H.-Graham, Mark W, *Antikçağ İmparatorlukları*, (çev. Ekin Duru), Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020.

Çapar, Ömer, “Ahhiyava Sorunu”, *A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Ankara 1982, s. 387-413.

Fowden, Garth, *Empire to Commonwealth: Consequences of Monotheism in Late Antiquity*, Princeton 1993.

Fowden, Garth, *Before and After Muhammad*, New Jersey 2014.

Fowden, Garth, “Gibbon on Islam”, *English Historical Review*, CXXXI/549, 2016, s. 261-292.

Gökçek, Lütfi Gürkan, “Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, (Ed. L. Gürkan Gökçek,ERCÜMENT YILDIRIM, OKAY PEKŞEN), *Değişim Yayınları*, İstanbul 2020, s. 9-32.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Hesiodos, *Eseri ve Kaynakları*, (çev. Sabahattin Eyuboğlu-Azra Erhat), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1977.

Husbands, Chris, *What is History Teaching?* Open University Press, Buckingham 1996.

İplikçioğlu, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994.

İplikçioğlu, Bülent, *Eski Batı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.

James, Edward, “The Rise and Function of the Concept “Late Antiquity”, *Journal of Late Antiquity* 1/1, 2008, s. 20-30.

Kaçar, Turhan, “Geç Antikçağ Tartışmaları ve Bir Revizyon Önerisi Olarak “Birinci Bin Yıl”, *Cedrus VI*, 2018, s. 519-534.

Kaçar, Turhan, “Geç Antik Çağ Nedir?”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, (Ed. Celal Şimşek-Turhan Kaçar), Ege Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 1-11.

Kafesoğlu, İbrahim-Donuk, Abdulkadir, “Türk Tarihinin Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elâzığ 1990, s. 37-46.

Kılıç, Yusuf-Eser, Elvan, *Nuh Tufanı Yazılı Kaynaklar Işığında Mukayeseli Tufan Olayı*, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2022.

- Kınal, Füzuran, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü.D.T.C.F Yayını, Ankara 1983.
- King, Leonard William, *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*, (çev. İnönü Korkmaz), Maya Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2021.
- Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer’de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990.
- Kramer, Samuel Noah, *Sümerler*, (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971.
- Memiş, Ekrem, “Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı X, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1995, s. 41-54.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Türkler*, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009.
- Memiş, Ekrem, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012.
- Memiş, Ekrem, *Türk Kültür Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2015.
- Memiş, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, Bursa 2018.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2019.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa 2020.
- Memiş, Ekrem, “Eski Yakın Doğu’da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular”, *Oannes Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/1, Mart 2021 Samsun, s. 1-37.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, Bursa 2022.
- Memiş, Ekrem-Bülbül, Cemil, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2019.
- Mieroop, Marc Van De, *Antik Yakın Doğu’nun Tarihi (İÖ 3000-323)*, (çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006.
- Pirenne, Henri, *Hız Muhammed ve Charlemagne*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1984.
- Pomeroy, Sarah B, *Antik Yunan’ın Kısa Tarihi* (çev. Oğuz Yarlıtaş), Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2020.
- Sanders, Nancy K, *The Epic of Gilgamesh*, Penguin Books, London 1978.
- Schmökel, Harmut, *Das Land Sumer*, Stuttgart 1956.
- Selz, Gebhard J, *Sümerler ve Akadlar* (çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), Alfa Yayınları, İstanbul 2020.

Tarhan, M. Taner, *Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.

Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2015.

Yiğit, Turgut, *Eski Mısır Tarihi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları 2019.